

National Library
And Archives Of
The I. R. Of Iran

**International journal of Iranian- Islamic
Studies**

E-ISSN: 2717-2961

Document Type: Research Paper

Vol. 12, No. 26, Sprig 2021 pp.5-7

Received: 21/12/2020 Accepted: 27/02/2021

**From sugar to Egyptian robe in Persian poetry: Reflection of
Iran-Egypt trade relations in Persian literature**

Saeedeh Heidarinejad*

*Correspondening Author: PhD Student in Islamic History, Tarbiat Modares
University

sepideh.heidarinejad@modares.ac.ir

Abstract

With the title of "Dome of Islam", Egypt has always had a high position from a political, economic and cultural point of view, and this prestige has greatly increased in the Islamic period. Among the Iranians, from ancient times to the present day, Egypt has had a high status and this importance is also evident in Persian poetry. Poetry is not the only field of poetic charisma that can be a way for gaining historical knowledge. The present article intends to shed light on the type of trade relations between Iran and Egypt from the perspective of Persian literature. In this regard, after enumerating the commercial goods of Egypt, such as sugar cube, sugar, oil and robes in Persian poetry, we relied on the data contained in the poems based on historiographical sources and compared the list of goods with historical records. By statistical analysis methods, a positive correlation was inferred between the high frequency of the names of Egyptian items in Persian poetry and the prosperity of trade exchanges between Iran and Egypt, and even the ups and downs of these exchanges and more important goods were identified. The results of the study of the frequency of Egyptian commercial goods in Persian poetry have shown that sugar has the highest frequency with 45 repetitions. Based on this, it can be considered as the main Egyptian goods in the period in question, sugar cubes and sugar products, which due to their sweetness, were more in line with the themes of the poems and

also seem to have been important Egyptian goods. Using verses that include one of the commercial items of Egypt, according to the year of writing the poetry and the period of life of each poet, the assumption of greater prosperity of trade with Egypt in the period is proposed. Therefore, the poets who have mentioned these merchandises more than others have been Rumi, Khaghani, Saadi, Seif Forghani, respectively. These four poets lived in the sixth and seventh centuries AH. Also, Khwaju Kermani, Hafez, Shah Nimatullah Wali and Salman Savoji belonged to the eighth century. It seems that according to Persian poetry in the sixth, seventh and eighth centuries AH, trade relations between Iran and Egypt were very prosperous. In this regard, the total number of verses written by these poets should be taken into account. Similarly, the total number of verses left by Rumi is more than all the poets whose names appear in this list. As a result, it is necessary to measure the frequency of Egyptian commercial goods in the poetry of each poet in relation to the total number of his poems. According to this statistical analysis, the four poets who have included more Egyptian business items in their poetry than all their other poems are Khaqani, Saadi, Seif Farghani, and Khwaju Kermani. Historians such as Moqaddasi, Tabari, and Masoudi have cited numerous commercial items from Egypt in their reports. Many poets have used these items and their features in their poems and in line with their subject matter. Naturally, the number of Merchandises listed by historians is much higher than this number in Persian poetry. But what is relevant in this article is the compatibility of these two areas in the goods attributed to Egypt. In other words, should it be specified that there is a commodity in the poems that historians have not named? In this case, the historical accuracy of the content of those poems can be questioned. However, the study did not show such an inconsistency, and the ten items that Iranian poets attributed to Egypt in their poems appear exactly in the large list of items that Masoudi and Moqaddasi presented. This alignment between literature and history includes even more significant goods than it does the type of commodity. According to a report by Tabari on an attack on Egypt, sugar and flax have been looted. From this report, the most important commercial items of Egypt are deduced. In the poems, sugar cubes and sugar have the highest frequency, which indicate the importance of this high-quality Egyptian product.

Keywords: Iran, trade relations, Persian poetry, Egypt

References

- Ganjoor: Available on: <https://ganjoor.net>
- *Ḥudud al-‘Alam min Al-Mashriq al-Mughrib [The world's shores from the East to the West]* (1993). With Minorski suspensions, translated by Mir Hossein Shah, Edited by Maryam Mir Ahmadi and GholamReza Varham, Tehran: Al-Zahra University. [In Persian]
- Ibn Athir, Ali 'Izz al-Din (1992). *Al-Kamel*, Translated by Abul-Qasim Halat, Abas Khalili, Tehran: Elmi Press Institute.[In Persian]
- Ibn Hawqal, Mohammad ibn Hawqal (1992). *Tyreat al-Arez [Picture of the Earth]*, Birut: Manshurat Dar Al-Maktabeh Al-Hayat.
- Lapidus, I. (2002). *History of Islamic Societies*, translated by Ali Bakhtiarizadeh, Tehran: Etela'at press. [In Persian]
- Metz, A. (2009). *Islamic Civilization in the 4th/10th Century*, Translated by Alireza Zakavati Gharagzlu, Tehran: AmirKabir. [In Persian]
- Maqddasi, Moḥammad ibn Aḥmad Shams al-Din (1982). *Ahsan al-Taqsīm fi Introdurence al-Aqalim*, Translated by Ali Naghi Monzawi, Tehran: Koumesh press. [In Persian]
- Masudi, Abu Al-Hassan Ali b. Hossein (1986). *Al-Tanbih va Al-ISHraf*, Translated by Abul Qasim Payande, Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]
- Qazwini, Zakariya ibn Mohammad (1994). *Antiquities of the Country and the News of the People*, Translated by Jahangir Mirza Ghajar, Edited by Mir Hashim Mohdas, Tehran: AmirKabir Press.[in Persian]
- Shpuler, B., Azhand, Y. (2001). Trade in the Eastern Islamic countries in the early centuries. *History of Islam*, 2(5), 183-196. [In Persian]
- Tabari, Mohammad ibn Jarir (1996). *Tabari History*, Translated by Abu Al-Qasim Payandeh, Tehran: Asatir. [In Persian]
- Ya'qubi, Ibn Vazeh (Aḥmad ibn Abi Ya'qubi) (1977). *Al-Bladan*, translated by Mohammad Ebrahim Ayati, Tehran: Tarjomeh Va Nashr-e ketab institution, [in Persian].

از قند تا دق مصری در آیینۀ شعر فارسی: بازتاب روابط تجاری ایران و مصر در ادبیات فارسی

سعیده حیدری نژاد*

دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه تربیت مدرس

(از ص. ۲۱ تا ص. ۴۰)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۰۱؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۰۹

چکیده

مصر به «قبة الاسلام» ملقب بوده و از دید سیاسی و اقتصادی و فرهنگی همواره جایگاه والایی میان کشورهای مسلمان‌نشین داشته و این شأن در دوره اسلامی بسی فزونی گرفته است. این کشور نزد ایرانیان نیز از عهد باستان تا امروز منزلتی داشت چنان‌که اهمیت آن در شعر فارسی بازتابید. شعر، فقط عرصه کرشمه‌های شاعرانه نیست، بلکه راهی به معرفت تاریخی نیز باز می‌کند. این نوشتار در پی پرتوافکنی بر نوع روابط تجاری ایران و مصر از چشم‌انداز ادبیات فارسی است. بنابراین، پس از برشمردن کالاهای تجاری شاخص مصر همچون قند، شکر، روغن، و دق مصری در شعر فارسی، وثوق داده‌های اشعار فارسی را در این زمینه، به محک منابع تاریخ‌نگارانه و فهرست کالاهای با مستندات تاریخی می‌سنجد. بنا بر تحلیل آماری حاصل این پژوهش، همبستگی مثبتی میان بسامد فراوان نام‌های اقلام مصری در شعر فارسی و رونق مبادلات تجاری ایران و مصر می‌توان یافت و حتی دوره‌های فراز و نشیب این مبادلات و کالاهای مهم‌تر را نیز به همین شیوه می‌توان بازشناخت.

واژه‌های کلیدی: ایران، مصر، روابط تجاری، شعر فارسی، کالاهای تجاری

در جهان اسلام سده‌های میانه و با استقرار امپراتوری قدرتمند عباسیان، حیات اقتصادی پویایی در سرتاسر این حوزه جغرافیایی ایجاد شد که تا سده‌ها پس از سقوط عباسیان نیز تداوم داشت. هرچند این شبکه اقتصادی از مدت‌ها پیش از ظهور اسلام و در امپراتوری‌های باستان ایران وجود داشت. اما قلمرو وسیع خلافت و شکوفایی همه‌جانبه‌ای که در عرصه‌های فرهنگی و اقتصادی رخ نمود، در تسهیل مبادلات تجاری میان مسلمانان — چه در دارالاسلام چه میان مسلمانان با ساکنان مناطق دیگر مانند شرق دور، هند و چین، اروپای شرقی — نقشی عمده ایفا کرد. پیروزی‌های عرب‌ها، اسکان گسترده آنها در مناطق پادگانی متعدد، و ایجاد رژیم امپراتوری جدید، باعث تحولات گسترده‌ای در بخش تجارت بین‌الملل و تجارت بین شهری و کشاورزی شد. با به‌هم پیوستگی مناطقی از خاور میانه که تحت حاکمیت ساسانیان و امپراتوری بیزانس بودند و قرار گرفتن آنها تحت سلطه حکومتی واحد، حصارهای سیاسی و استراتژیکی که مانع تجارت بین این مناطق بودند برداشته شد و پایه‌های خیزش گسترده تجاری در منطقه برقرار شد. در نتیجه فتوحات عرب‌ها مرز فرات که بین دو امپراتوری ساسانیان و بیزانس قرار داشت برداشته شد (لاییدوس، ۱۳۸۱: ۸۷). این حیات اقتصادی در سده چهارم هجری به موازات حیات فرهنگی و علمی در اوج شکوفایی خود بود. بازرگانی ممالک اسلامی در قرون چهارم از مظاهر ابهت اسلام بود و ملکه تجارت دنیا محسوب می‌شد و در عالم مقام اول را داشت (متز، ۱۳۸۸: ۵۰۸). این رونق تجارت تا بدان جا بود که حتی تخصیصات سیاسی و دینی هم نمی‌توانست مانع از آمد و شد کاروان‌های تجاری میان مناطق مختلف دنیای اسلام باشد. در این زمینه اشپولر آورده است که مقدار قابل توجهی از کالاهای مردم بغداد و شهرهای دیگر بین‌النهرین همچون سامرا، از سوریه، مصر، مغرب و یا امپراتوری بیزانس و اندلس و حتی از ایتالیا می‌آمد. در منازعات بین سرزمین‌های اسلامی، مثلاً بین فاطمیان مصر و عباسیان پس از سال ۳۵۸ ه. هیچ وقت فعالیت‌های تجاری قطع نمی‌شد و کاروان‌های تجاری معمولاً از میان صفوف سپاه دشمن راهی گشوده و طی مسیر می‌نمودند (اشپولر و آژند، ۱۳۸۸: ۵). این خاصیت تجارت است که در اکثر مواقع، به‌مراتب بیشتر از ساحات دیگر زندگی انسانی، صلح طلب و خواهان رواداری است. از مناسبات تجارت دوره مذکور، روابط تجاری میان ایران و مصر موضوع این نوشتار است. در خصوص جزئیات و چند و چون داد و ستدهایی که میان این دو سرزمین برقرار بوده، صاحب‌نظران این عرصه مطالب بسیار نوشته‌اند. اما این نوشتار به طور خاص بنا دارد از منظر ادبیات فارسی به این رابطه تجاری بنگرد.

مصر در طول تاریخ، از جهات متعدد، جایگاهی برجسته داشته و دارد. پیش از ورود اسلام، دارای تمدنی کهن و میراثی ماندگار در عرصه فرهنگی و تمدنی بود. با ورود اسلام نیز موقعیت تأثیرگذار خود را حفظ کرد. مصر محل تلاقی سه قاره آسیا و آفریقا و اروپاست و آن را قبه الاسلام می‌خوانند و از جنبه‌های فراوان حائز اهمیت است که بعد اقتصادی و تجاری آن در این‌جا مورد توجه است. کالاهای فراوانی از مصر به اقصی نقاط عالم فرستاده می‌شد. دریای سرخ، رود نیل، کشاورزی پر رونق، اهتمام حاکمان، و واقع شدن مصر در موقعیت استراتژیک خاصی که دارد، می‌تواند از جمله علل این تجارت پررونق باشند. حال، این‌که کدام یک از کالاهای تجاری، عمدتاً از کدام مناطق عرضه می‌شد، و بیشترین کیفیت

در اقلام مشترک در این میان از آن کدام منطقه بود، محل اعتناست. در کتاب‌های تاریخی مربوط به سده‌های میانه، لابه‌لای مطالب متعددی که توسط مورخان عرضه شده، به این مال التجاره‌ها اشاره شده است. اما پرسش این است که علاوه بر کتاب‌هایی که مستقیماً و رسماً به منظور نگارش تاریخ به رشته تحریر درآمده است چه منابع نوشتاری دیگری برای استخراج واقعیات تاریخی موجود است؟ بدون تردید یکی از این منابع مکتوب، شعرهایی است که در دورۀ مذکور سروده شده است. بی‌نیاز از یادآوری است که در این زمینه ادبیات فارسی از غنای قابل اعتنایی برخوردار است و اشعار فراوانی به زبان فارسی باقی مانده است. این نوشتار بنا دارد به بررسی بسامدی کالاهای تجاری مصر در اشعار فارسی بپردازد تا بدین وسیله بر چگونگی روابط تجاری ایران و مصر از چشم انداز ادبیات فارسی پرتویی افکنده شود. به نظر می‌رسد که با این بررسی بسامدی، بتوان میان بسامد بالای این کالاهای تجاری و رونق مبادلات بازرگانی میان ایران و مصر همبستگی مثبت را نتیجه گرفت. در صورتی که بخواهیم فرضیه مربوط به همبستگی مثبت طرح‌شده را در معرض نقد علمی قرار دهیم، مقایسه و مقابله یافته‌های مستخرج از اشعار با محتوای کتب تاریخی معتبری که در همان دوره توسط مورخان ثقه نگاشته شده است، می‌تواند راهگشا باشد. این سنجش در ادامه پژوهش حاضر اجرا شده است.

کالاهای مصری در کتب تاریخی

تجارت مصر به دلایل متعدد، به طور کلی پررونق و پویا گزارش شده است. مقدسی می‌گوید: «بازرگانی، در این سرزمین سودمند است، زیرا که دو پاشنه دروازه جهان، بر درگاه عدن و عمان می‌چرخد، بازار منا، دریای متصل به چین، جدّه، جار، انبارهای مصر، وادی القرا، شام، عراق، یمن، مرکز خرید و فروش سربند، عقیق، پوست، برده است. وسائل داروگران، عطرها، مشک، زعفران، بکم (۱)، ساج، ساسم (۲)، عاج، لولو، دیبا، مهره یاقوت، آب‌نوس، نارگیل، قند، اسکندروس (۳) صبر (۴)، آهن، سرب، خیزران، سفال، صندل، بلور، فلفل و کندر و جز آنها همه به عمان آورده و به عراق و مشرق برده می‌شوند و مانند همه اینها باضافه عنبر، مشروبات و درقه (۵) و خدمت‌گزاران حبشی و پوست پلنگ، به عدن می‌رسد و به مکه و مغرب برده می‌شود» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۱/ ۱۳۸). در این گزارش مقدسی هم مسیر تجاری و هم کالاهای مصرفی و مورد استفاده مردمان زمانۀ خود را معرفی کرده است. در جای دیگری از *احسن التقاسیم*، کالاهای عمده تجاری مصر، برنج، پشم، خرما، سرکه، کشمش، پارچه‌های رنگین، نی، برنج و کتان ماهی و قفۀ (۶) و تناب لیفی بسیار خوب و قبطی و لنگ و خیش (۷) و عبادانی و حصیر و حبوبات و جُلْبان (۸) و روغن فجل (۹) و زنبق (۱۰) و همینطور قلم‌ها، زاج (۱۱)، رخام (۱۲)، پوست، کفش، موز، شمع، قند، پر، نخ، اشنان (۱۳)، هریسه (۱۴)، نخود، ترمس (۱۵)، قرط (۱۶) و قلقاس (۱۷) برشمرده شده است (همان، ۲۹۰).

در *حدود العالم* آمده است: «از مصر جامه‌ها و دستارها و ردای‌های گوناگون خیزد کی اندر همه جهان از آن باقیمت‌تر نبود» (*حدود العالم*، ۱۳۷۲: ۴۴۹). از تنیس و دمیاط جامه‌های صوف و کتان خیزد با قیمت بسیار (همان، ۴۵۰). ابن حوقل در *صورة الارض*، ذیل ذکر مصر و در توصیف دمی جمول نقل می‌کند که «آن‌جا نیشکر فراوان است و شکر و قند به عمل می‌آید» (ابن حوقل، ۱۹۹۲: ۱۳۴). یعقوبی نیز در *البلدان* در وصف بوره که «حصنی است بر ساحل دریا از توابع

دمیاط» آورده است که آنجا انواع پارچه‌ها و کاغذها ساخته شود (یعقوبی، ۲۵۳۶: ۱۱۷). در آثار البلاد و اخبار العباد ذیل وصف اسیوط از ولایات مصر صحبت از شکر مصری شده که «مشهور عالم است و در این شهر به عمل آید و اثواب قیمتی و اقمشه لطیف در این شهر بافته می‌شود» (قزوینی، ۱۳۷۳: ۲۰۳). طبری در گزارش حمله رومیان در عصر عباسی به دمیاط مصر و غارت این منطقه آورده است: «پس کشتیهای رومی به سمت شطا رفت که جامه‌های شطوی را آنجا درست می‌کنند و یکصد کشتی آنجا توقف کرد که هر کشتی از پنجاه تا یکصد مرد داشت. سوی شطا رفتند و به هر چه از خانه‌ها و کپره‌های آن دست یافتند بسوختند و سلاحی را که آنجا بود و می‌خواستند بردند برای ابو حفص فرمانروای اقریطش (کرت) ببرند، نزدیک هزار نیزه و لوازم آن، ببرند و هر کس از مردان آنجا را که توانستند بکشند و کالا و قند و کنانی را که برای بردن به عراق آماده شده بود» (طبری، ۱۳۷۵: ۱۴ / ۶۰۴۵). ابن اثیر هم عیناً این حادثه را نقل کرده است: «کشتی‌های روم رسید و شهر را خالی از لشکر دیدند. غارت کردند و آتش زدند و اسیر گرفتند و مسجد جامع را سوختند و هرچه در آن شهر سلاح و متاع و قند (در مصر معروف بود) و اشیاء دیگر بود بردند و ششصد زن مسلمان و ذمی (غیر مسلمان در ذمه اسلام) اسیر کردند و کشتی‌های خود را پر از مال و برده نمودند و بازگشتند» (ابن اثیر، ۱۳۷۱: ۱۷ / ۲۳۵). از این دو گزارش شاخص بودن قند و کتان از میان کالاهای تجاری مصر برداشت می‌شود.

مسعودی در التنبیه و الاشراف خود در بخشی از توصیف مصر به محصولات مصر نیز پرداخته است: «سرزمین عسل و شیر است و مردم آنجا بغراوان داشتن قند و شهد و برده و نقد و پشم و استر و خر و اسب خوب معروفند و نبیذ عسل آنجا نوشابه‌ای است که همسنگ آن نیست و آرد تنیس و دمیاط مانند ندارد و معدن طلا و زمرد گرانها خاص آنجاست و کاغذ و روغن بلسان و روغن ترب و گندم یوسفی که دانه آن از همه گندم‌ها درشت‌تر و درازتر و سنگین‌تر است» (مسعودی، ۱۳۶۵: ۲۱). یکی از دقیق‌ترین گزارش‌ها پیرامون کالاهای مصر همین گزارش مسعودی است و بسیار در سنجش مورد نظر این نوشتار، کارآمد و مفید واقع شد. اینها تنها ذکرى به‌اجمال بود از آنچه در منابع تاریخی پیرامون مصر و موضوعات مربوط به آن دیده می‌شود و به جای مانده است. با مشخص شدن کالاهای مصر که در اشعار درج شده است، میان این دو منبع، تطبیق و قیاس برای تعیین صحت و سقم گفته شاعران، به عمل خواهد آمد.

کالاهای تجاری مصر در شعر فارسی

در ادبیات کلاسیک فارسی واژه مصر بسیار زیاد دیده می‌شود. از دلایل این تکرار، در درجه اول، اهمیت مصر به عنوان سرزمین همیشه تأثیرگذار و مورد توجه در تاریخ ایران است. دلیل دیگر، تلمیح به داستان یوسف پیامبر (ع) است، چه از قعر چاه حاسدانش تا عزت عزیزی مصر، چه پیر چشم انتظار کنعان و گم‌گشته‌اش و چه وقتی از دلدادۀ تن به رسوایی سپرده اما قابل احترامی چون زلیخا سخن به میان می‌آید. بیشترین ابیاتی که واژه مصر در آنها ذکر شده مربوط به همین داستان پرجاذبه و چندوجهی است. یکی دیگر از مشاهیر این سرزمین، ذوالنون مصری است که نام و سلوکش، به تکرار در ادبیات فارسی به چشم می‌آید. بخشی دیگر از ذکر نام مصر هم لابه‌لای داستان‌ها و در حین روایاتی است که شعری

مانند سعدی و مولوی و نظامی بدان مبادرت ورزیده‌اند. بخشی هم در پرتو همان رونق و شکوفایی عمومی مصر، اشاره به ملک و خراج مصر است، و نهایتاً، بیت‌هایی که به کالاهای تجاری شاخص مصر پرداخته‌اند. شاعران بسیاری مانند آنان که اشعارشان بیشتر حماسی (مانند فردوسی) یا عرفانی (مانند عطار نیشابوری) یا وصف طبیعت و مدح شاهان (مانند منوچهری) است، در نسبت با دیگرانی که اشعارشان به جهت محتوا و موضوع، از تنوع و گسترۀ وسیع‌تری برخوردارند، اشاره‌ای به کالاهای تجاری مصر نکرده‌اند. شاعران دسته دوم از قبیل مولوی و سعدی و خاقانی، با گزینش نوع شعر و قالب و محتوای خاص، آمیخته با دانش وسیع خود، بیش از سایرین از این واژگان استفاده کرده‌اند. اگر فردوسی یا عطار در این زمره نیستند مربوط به همان سبک حماسی یا عرفانی است که محتوایی متفاوت را موجب می‌شود. به هر روی با کاوشی که در باب کالاهای تجاری مصر مذکور در ادبیات فارسی انجام شد، اشعار حدود ده کالا را از قبیل قند، شکر، نبات، دق، پرند، عمامه، زر، کلک (که با عناوین خامه و قلم نیز آمده است)، روغن، و کاغذ شامل می‌شود. در ابتدا ابیاتی که به هریک از اقلام اشاره کرده‌اند، به طور مجزا آورده می‌شود:

قند:

از لب جانبخش او یک دو نفس دم زنیم	مصر حلاوت شویم قند و گل ارزان کنیم
سخن لطیف سعدی نه سخن که قند مصری	(بیدل، غزل، ۲۳۷۵)
که نام قند مصری برد آنجا	خجل است از این حلاوت که تو در کلام داری
	(سعدی، غزل، ۵۶۸)
دهان شهد تو داده رواج آب خضر	که شیرینان ندادند انفعالش
ای خط سبز تو همچون برگ نیلوفر در آب	(حافظ، غزل، ۲۷۹)
طوطی ری عذرخواه ری بس است	لب چو قند تو برد از نبات مصر رواج
به دل گفتم از مصر قند آورند	(حافظ، غزل، ۹۷)
مرا گر تهی بود از آن قند دست	قند مصر از شور یاقوت تو چون شکر در آب
نه قندی که مردم به صورت خورند	(خواجو، غزل، ۴۰)
طوطی ری عذرخواه ری بس است	سوی طوطی قند بیضائی (۱۸) فرست
به دل گفتم از مصر قند آورند	(خاقانی، قطعات، شماره ۳۰، در مدح جلال الدین الخزاری)
مرا گر تهی بود از آن قند دست	بر دوستان ارمغانی برند
نه قندی که مردم به صورت خورند	سخنهای شیرین‌تر از قند هست
	که ارباب معنی به کاغذ برند
	(سعدی، بوستان، بخش ۳، سبب نظم کتاب)
با وجود تو که هستی ز شکر شیرین‌تر	نیست حاجت که کس از مصر به روم آرد قند

(سیف فرغانی، غزلیات، ۲۰۱)

در حلاوت قند مصر و شکر خوزی کند

شهد گفتار تو زهر کژدم اهواز را

(قائنی، قصاید، ۸۱)

کز سوی مصر قند به قنطار می‌رسد

نک طوطیان عشق گشادند پر و بال

(مولوی، غزل، ۸۷۰)

کز مصر چنین قند به خروار درآمد

یک حمله دیگر به شکرخانه درآیم

(مولوی، غزل، ۶۴۴)

شکر:

شکر شیرین دهان او ز تنگی دیگرست

تنگهای شکر مصری بسی دیدیم، لیک

(اوحدی، غزل، ۹۸)

به لطف شکر تنگ تو در شکر خایی

ز تنگ شکر مصری برون نیاورند

(اوحدی، غزل، ۸۷۵)

ای مصر زیبایی نهان در زلف همچون شام تو

مثل دهانت شکری در مصر نتوان یافتن

(اوحدی، غزل، ۶۷۰)

ز تنگ شکر مصری چه خیزد؟

چو از تنگ دهانم قند ریزد

(اوحدی، منطق العشاق)

کرم مشکل که از طبع گدا ابرام بردارد

به صد مصر شکر نتوان قناعت با شکر بستن

(بیدل دهلوی، غزل، ۹۸۷)

پیش دو لب او که مکرر شده قندش

صد مصر شکر آب شد از شرم حلاوت

(بیدل، غزل، ۱۷۷۲)

شکر مصر را رواج‌شکن

لعل او غیرت عقیق یمن

(جامی، هفت اورنگ، خلاصه، سلسله الذهب، قصه عتیبه و ریا)

گرچه کس قند به سوی شکرستان نبرد

شکر از گفته خواجه به سوی مصر برند

(خواجوی کرمانی، غزل، ۲۷۰)

شکر به مصر برد گل به گلستان آرد

کسی که وصف لب و عارض کند خواجه

(خواجو، غزل، ۲۶۷)

در مصر چنین شکر نباشد

در پارس چنین نمک ندیدم

(سعدی، غزل، ۱۹۹)

اگر آن یار سفر کرده ما باز آید

کاروانی شکر از مصر به شیراز آید

(سعدی، غزل، ۲۸۵)

در لعبتان چینی زین خوبتر نباشد

با کاروان مصری چندین شکر نباشد

(سعدی، غزل، ۱۹۸)

شکر از مصر و سعدی از شیراز

هر متاعی ز معدنی خیزد

(سعدی، غزل، ۳۱۱)

این دست شوق بر سر وان آستین فشانان
تا چون مگس نگردي گرد شکردهانان

شکرفروش مصری حال مگس چه داند
شاید که آستینت بر سر زنند سعدی

(سعدی، غزل، ۴۵۵)

کسی به مصر شکر چون برد به عمان در

بنزد تو سخن آورد سیف فرغانی

(سیف فرغانی، غزلیات، ۲۸۰)

یار در بارگه وصلت اگر نگذارد
او درین مصر مگس را به شکر نگذارد

سیف فرغانی نومید مشو از در یار
تو شکر را ز مگس دور کنی وز غیرت

(سیف فرغانی، غزل، ۱۶۵)

زبان‌ت بلبل گلزار رویت

لبان‌ت شکر مصر جمالت

(سیف فرغانی، غزل، ۱۲۹)

گر خاک مصر شد قصب او شکر نداشت

آن کس که همچو سیف نخورد آب نیل عشق

(سیف فرغانی، غزل، ۱۱۴)

کی برد شکر به مصر و نام حلوا کی برد

از لب شیرین یوسف هر که یابد بوسه‌ای

(شاه نعمت الله ولی، غزل، ۶۳۶)

تو خشک نباتش را زان شکر تر بشکن

ور نیشکر مصری از قند زند لافی

(سیف فرغانی، غزل، ۸۶)

هم یوسف دلبر توئی هم شخص و هم پیراهنی

هم سر توئی هم سر توئی هم مصر پرشکر توئی

(شاه نعمت الله ولی، غزل، ۱۴۸۱)

به صورت گر خوری حلوا ی سید

شکر ریزی کنی در مصر معنی

(شاه نعمت الله ولی، قصیده، ۷)

ماده دور قمر به دست آور

گر به شب آفتاب می جوئی

هست در مصر نیشکر بسیار	شکر از نیشکر به دست آور
	(شاه نعمت الله ولی، غزل، ۸۶۵)
زان مصر حلاوت که شکر بود غبارش	امروز بجز نقش پی مور نمانده است
	(صائب، غزل، ۲۱۶۱)
من و مصری که شکرخیز بود خاک آنجا	کوزه شهد شود حنظل افلاک آنجا
	(صائب تبریزی، غزل، ۴۷۶)
با تلخی غربت چه کند مصر شکرخیز؟	از بهر عزیزی نتوان شد ز وطن دور
	(صائب، غزل، ۴۷۵۱)
ما طوطیان مصر شکرخیز غربتیم	ما را ز شیر صبح وطن باز کرده‌اند
	(صائب، غزل، ۴۱۴۳)
شکرفروش مصر حلاوت زبان توست	پرورده کنار نزاکت میان توست
	(صائب، دیوان اشعار، مطالع، ۱۶۶)
شکرِ مصری به چین آرد گه از دریای هند	گوهر عمان به روم آرد گهی از زنگبار
	(قائنی، قصاید، ۱۵۹ مطلع ثانی)
در مجاز تو حقیقت گفتن	پرده در پرده دریدن چه خوش است
شکر از مصر معانی بیان	ز نی خامه کشیدن چه خوشست
	(فیض کاشانی، غزل، ۹۷)
طوطی وظیفه‌خوار لب نوشخند توست	شکرفروش مصر خریدار قند توست
	(فروغی بسطامی، غزل، ۹۸)
سرفتنه اوباشی هم خرقه فلاشی	در مصر نمی‌باشی تا جمله شکرخایی
	(مولوی غزل، ۲۵۷۹)
چو دیدی شمس تبریزی ز جان کردی شکرریزی	در آن دم هر دو جا باشی درون مصر و بیرونی
	(مولوی، غزل، ۲۵۵۰)
از بس شکر که جانم از مصر عشق خورده	نی را ز ناله من در جان شکر دمیده
	(مولوی، غزل، ۲۳۹۲)
هر لحظه ز حسن یوسف خود	صد مصر پر از شکر گرفتیم
	(مولوی، غزل، ۱۵۷۰)
آن شکری را که هیچ مصر ندیدش به خواب	شکر که من یافتم در بن دندان خویش

(مولوی، غزل، ۱۲۷۲)

که مصر و نیشکرها داری امروز

خمش باش و مدم در نای منطق

(مولوی، غزل، ۱۱۸۷)

شکری را ز مصر کمتر گیر

خرمش کن به یک شکرخنده

(مولوی، غزل، ۱۱۶۱)

وان یوسف چون شکر ناگه ز سفر آمد

ای خواجه بازرگان از مصر شکر آمد

(مولوی، غزل، ۶۱۳)

چه جویم ملک کنعان را چو او کنعان من باشد

منم مصر و شکرخانه چو یوسف در برم گیرم

(مولوی، غزل، ۵۷۸)

گرچه شتربان و قطاریم نیست

می کشم از مصر شکر سوی روم

(مولوی، غزل، ۵۰۶)

از شکر مصر را شکایت نیست

عاشقان غرقه‌اند در شکراب

(مولوی، غزل، ۴۹۹)

الصَّيْدُ جَلُّ أَوْ صَغُرُ فَالْكُلُّ فِي جَوْفِ الْفَرَا

صد مصر و صد شِکَرِ سِتَانِ دَر جَسْتِ اَنَدَرِ یوسفان

(مولوی، غزل، ۲۶۱)

خود فاش بگو یوسف زرین کمری را

رفتم به سوی مصر و خریدم شکری را

(مولوی، غزل، ۹۷)

چو مصر از شکر بودی شکرآباد

در خسرو همه ساله بدین داد

(نظامی، خمسه، خسرو و شیرین، بخش ۶۴، صفت داد و دهش خسرو)

نبات:

چون پسته گر بخندد لعل شکر فروشت

بگذازد از خجالت، حال، نبات مصری

(اوحدی، غزل، ۱۴۱)

چه کنم نبات مصری چو شکر مزیدم

نکنم حدیث شکر چو لب ت گزیدم

(خواجوی کرمانی، غزل، ۶۴۶)

نبات مصر را جان می فزاید

مهی، کندر سمرقند از لب او

(رشیدالدین و طواط، مقطعات، ۴۱)

یعقوب را نپرسی چونی از این صبوری

یا مصر پر نباتی یا یوسف حیاتی

عمامه:

رومی فرستی اطلس، مصری دهی عمامه
ختلی براق ابرش، ترکی و شاق احور
(خاقانی، قصاید، ۱۰۳، مطلع چهارم)
ز زربفت جامه تنش بهره‌مند
به مصری عمامه سر او بلند
(جامی، هفت اورنگ، خردنامه اسکندری، بخش ۳۲)

پرند:

پرند مصری او را قضا بود قبضه
کمند چینی او را فنا بود چنبر
(قائنی، قصاید، ۱۱۸، مطلع ثانی)
ز مصری و رومی و چینی پرند
برآراست پیرایه ارجمند
(نظامی، خمسه، شرفنامه، بخش ۲۹، خواستاری اسکندر روشنگ را)

دق (۱۹):

چون تار دق مصری در دق مرگ خصمت
نالان چو نیل مصر است از ناله تن چو نالش
(خاقانی، قصاید، شماره ۱۲۵)
چون مرا در بلخ هم از اصطناع اهل بلخ
دق مصری چادری کردست و رومی بستری
(انوری، قصاید، شماره ۱۹۳)
رفت و برداشت یک به یک سلبش
دق مصری عمامه قصبش
چونکه مهر از نورد بازگشاد
کیسه‌ای زان میان به زیر افتاد
زر مصری درو هزار درست
زان کهن سکه‌ها که بود نخست
(نظامی، خمسه، هفت پیکر، بخش ۲۸، نشستن بهرام روز دوشنبه در گنبد سبز و افسانه گفتن دختر پادشاه اقلیم سوم)
آنکه پوشیده بود پیش از وقف
دق مصر و عمامه معلم
(سنایی، قصاید، شماره ۱۰۵)

کلک و خامه:

ای مرصع دوات و مصری کلک
وی همایون بساط و میمون‌گاه

(انوری، قصیده، ۱۶۹)

خامه مصریش راست در دهن افیون مصر	فتنه که خیزد از آن بر دهد افیون فلک
شاه عراقین طراز کز پی توقیع او	(خاقانی، ترکیبات، در مدح رکن الدین ارسلان شاه بن طغرل)
مصری کلکت چو سحر عرضه کند گاه جود	کاغذ شامی است صبح خامۀ مصری شهاب
حریر چینی و مصری قلم خواست	(خاقانی، قصاید، مطلع سوم، شماره ۲۱)
یکی نامه نوشت از ویس دژکام	مصر و عزیزش بود بر دل و بر چشم خوار
حریر نامه بود ابریشم چین	(خاقانی، قصاید، ۱۰۹، مطلع سوم)
قلم از مصر بود آب گل از جور	رخ صبح از سواد شب بیپراست
	(سلمان ساوجی، رباعیات، بخش ۱۰۲)
	به رامین نکوبخت و نکو نام
	چو مشک از تبت و عنبر ز نسرين
	دوات از عنبرین عود سمندور
	(فخرالدین اسعد گرگانی، نامه نوشتن ویس به رامین و دیدار خواستن)

زر:

گل مژده باز آمدنت در چمن انداخت	سلطان صبا پر زر مصریش دهان کرد
در ذهب دادنش به سائل خویش	(سعدی، غزل، ۱۸۰)
(نظامی، خمسه، هفت پیکر، بخش ۳۸، در ختم کتاب و دعای علاءالدین کرپ ارسلان)	زر مصری ز ریگ مکی بیش
ز من مصر باید نه زر خواستن	سخن چون زر مصری آراستن
	(نظامی، خمسه، شرفنامه، بخش ۲۰، خراج خواستن دارا از اسکندر)

روغن:

روغن مصری و مشک تبتی را در دو وقت	هم معرف سیر باشد هم مزکی گندناست
نیازد جز درخت هند کافور	(خاقانی، قصاید، شماره ۲۵)
	نیریزد جز درخت مصر روغن
	(خاقانی، قصاید، شماره ۱۵۵)

کاغذ:

من کاغذهای مصر و بغداد ای جان
کردم پر ز آه و فریاد ای جان
(مولوی، رباعیات، ۱۵۱۳)

با توجه به این اشعار، به نظر می‌رسد از نظر شعرای ایرانی، قند و شکر شاخص‌ترین کالای تجاری مصر محسوب می‌شدند که هرکدام به فراخور موضوعی که مد نظر دارند به آنها اشاره کرده‌اند. البته کالاهایی که نامشان آمد، هرچند بعضی به نوع مصری خود شهرت بیشتر دارند، اما در عین حال در زمره محصولات مناطق دیگر هم محسوب می‌شوند و نام آن منطقه نیز در اشعار دیده می‌شود. مثلاً قند عسکری که منسوب به عسکر مکرم از توابع خوزستان است. امروزه هم نیشکر خوزستان مرغوبیت و شهرت خاص خود را دارد:

چون شکر عسکری آور سخن
شاید اگر تو نبوی عسکری
(ناصر خسرو، قصاید، ۲۲۷)

رخ تو پرده دیبای ششتری بدید
لب تو نامزد قند عسکری بشکست
(خواجو، غزل، ۱۴۸)

نای عروسی از حبش ده ختنش به پیش و پس
تاج نهاده بر سرش از نی قند عسکری
(خاقانی، قصاید، ۲۱۵)

همین طور پرند، در عین این که از منسوجات مشهور مصر بوده، پرند شوشتری و دیبای رومی نیز در اشعار دیده می‌شود:

دریشان جامهای بستی رنگین
همه منسوج روم و ششتر و چین
(فخرالدین اسعد گرگانی، رفتن رامین به گوراب و دور افتادن از ویس)

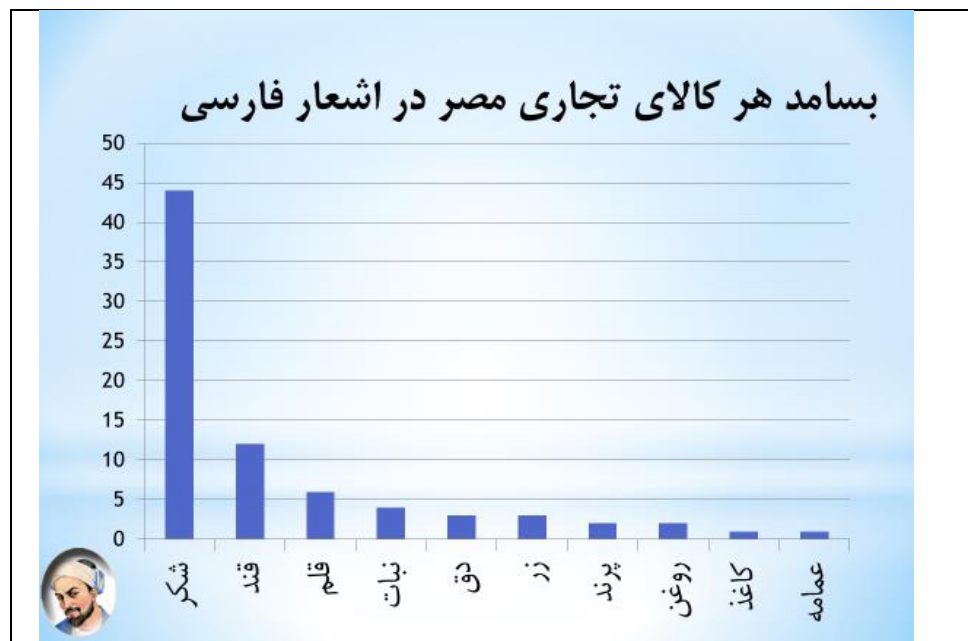
بس رود و زمین و کوه را یابی
چون دیبۀ روم و شوشتر کرده
(مسعود سعد سلمان، قصاید، شماره ۲۸۰)

طبع بر کارگاه شاخ نگر
که چه دیبای شوشتر دارد
(انوری، قصاید، شماره ۴۳)

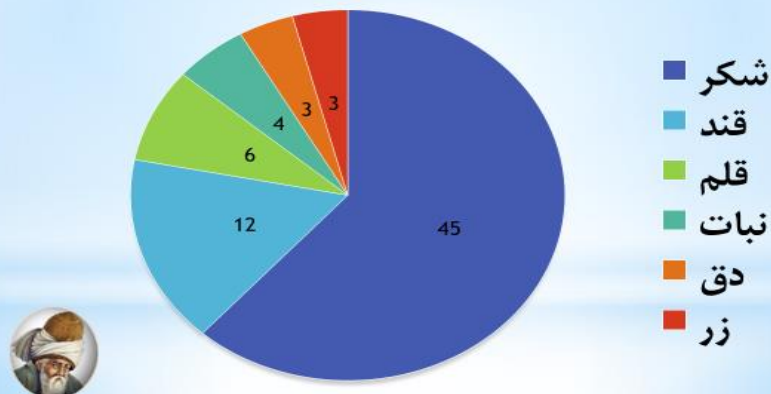
ذکر این موضوع ضروری است که بالطبع آمار و ارقام ارائه شده در این نوشتار و بسامدی که بر مبنای آن به نتیجه‌گیری پرداخته خواهد شد، کامل و دقیق نیست. به اصطلاح منطقی، مقدمات و نتایجی که ارائه شد بر پایه استقراء است نه قیاس و در استقراء ادعای ضرورت نمی‌شود.

نتایج تحقیق

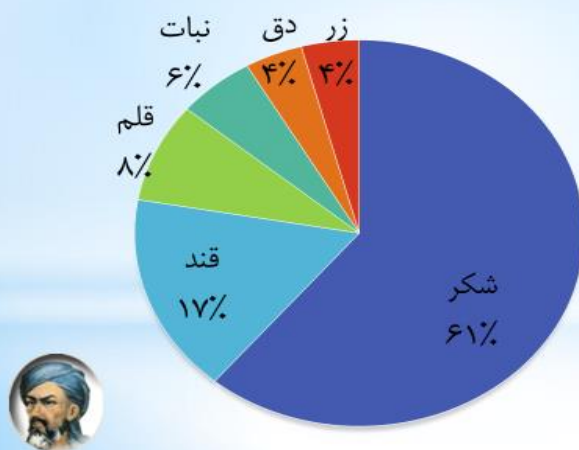
نتایجی که می‌توان از بررسی بسامدی کالاهای تجاری مصر در شعر فارسی گرفت به این قرارند: با در نظر گرفتن این ابیات، شکر با ۴۵ بار تکرار، بیشترین بسامد را دارد. بعد از آن، به ترتیب، قند ۱۱ بار، کلک و خامه ۶ بار، نبات ۴ بار، دق ۳ بار، زر ۳ بار، پرند ۲ بار، روغن ۲ بار، عمامه ۲ بار، و کاغذ یک بار در اشعار آمده‌اند. بر این اساس، می‌توان کالاهای شاخص مصر را در دورۀ مورد نظر، محصولات شکر و قند و نبات دانست. هرچند ذکر این نکته ضروری است که قند و شکر به جهت برجسته‌ترین ویژگی‌شان، شیرین بودن، با مضامین اشعار نیز در تناسب بیشتری بوده‌اند اما این که چرا «قند و شکر مصری» این چنین پررنگ دیده می‌شود به نظر می‌رسد دلایلش این است که از کالاهای مهم مصر بوده‌اند.

بسامد هر کالای تجاری مصر در اشعار فارسی

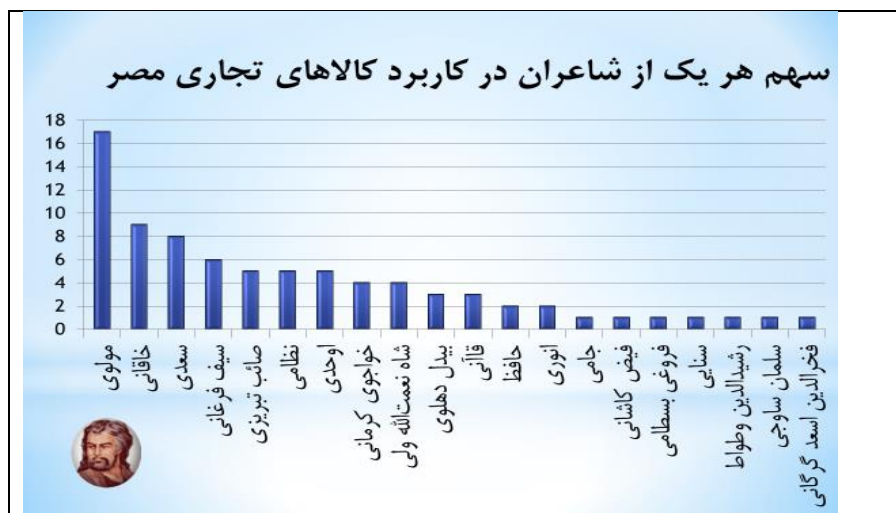

درصد بسامد هر کالای تجاری در اشعار فارسی

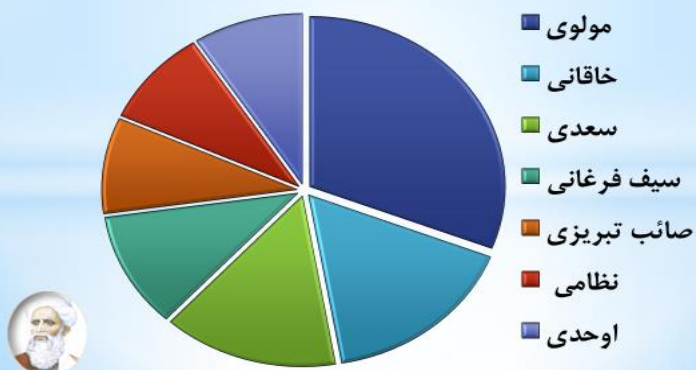

با استفاده از ابیاتی که شامل یکی از اقلام تجاری مصرند، با توجه به سال سرایش شعر و دوره حیات هر شاعر، فرض رونق بیشتر تجارت با مصر در دوره مورد نظر مطرح می‌شود. از این رو، شعری که بیش از سایرین از این مال‌التجاره‌ها نام برده‌اند به ترتیب عبارتند از: مولوی، خاقانی، سعدی، سیف فرغانی، اوحدی مراغه‌ای، صائب تبریزی، نظامی، خواجه‌ی کرمانی، شاه نعمت‌الله ولی، قانلی، حافظ، بیدل دهلوی، جامی، فیض کاشانی، فروغی بسطامی، انوری، سنایی، سلمان ساوجی، رشیدالدین وطواط، و فخرالدین اسعد گرگانی.

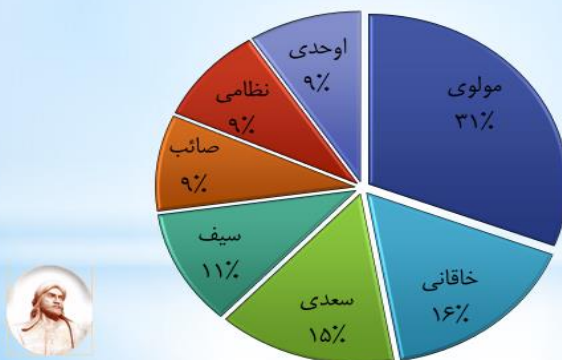
از این منظر ۲۱ درصد این اشعار از آن مولوی، ۱۱ درصد از آن خاقانی، ۱۰ درصد از آن سعدی، و حدود ۸ درصد از آن سیف فرغانی است. این چهار شاعر که بیش از دیگران کالاهای تجاری مصر را در اشعار خود به کار برده‌اند در قرون ششم و هفتم هجری می‌زیسته‌اند. همین طور از میان این ۲۰ شاعر، ۴ نفر (خواجوی کرمانی، حافظ، شاه نعمت‌الله ولی، و سلمان ساوجی) مربوط به قرن هشتم بوده‌اند. به نظر می‌رسد به استناد اشعار فارسی، در قرون ششم و هفتم و هشتم هجری روابط تجاری میان ایران و مصر از رونق زیادی برخوردار بوده است. در این خصوص، نکته بسیار مهمی که نباید از نظر دور داشت این است که تعداد کل ابیات سروده‌شده توسط شاعران مذکور نیز باید لحاظ شود. به عبارت دیگر مولوی، که ۲۱ درصد ابیات مورد نظر از آن اوست و در صدر این فهرست قرار دارد، به همین نسبت تعداد کل ابیاتی که از مولوی به جای مانده نیز از همه شاعرانی که نامشان در این فهرست دیده می‌شود بیشتر است. در نتیجه لازم است بسامد کالاهای تجاری مصر در شعر هر یک از شاعران در نسبت با تعداد کل اشعارش سنجیده شود. بر اساس این تحلیل آماری ترتیب سابق و صدرنشینی مولوی که مجموعاً ۶۵۹۷۳ بیت سروده است، تغییر می‌کند. ترتیب شاعرانی که به نسبت با کل اشعار خود، بیشتر از دیگران اقلام تجاری مصر را در شعرشان آورده‌اند، به این صورت است: خاقانی، سعدی، سیف فرغانی، خواجوی کرمانی، حافظ، اوحدی مراغه‌ای، شاه نعمت‌الله ولی، مولوی، جامی، نظامی، صائب تبریزی، فیض کاشانی، قانانی، رشیدالدین وطواط، بیدل دهلوی، انوری، قانانی، فروغی بسطامی، سنایی، سلمان ساوجی، فخرالدین اسعد گرگانی، و فخرالدین اسعد گرگانی.

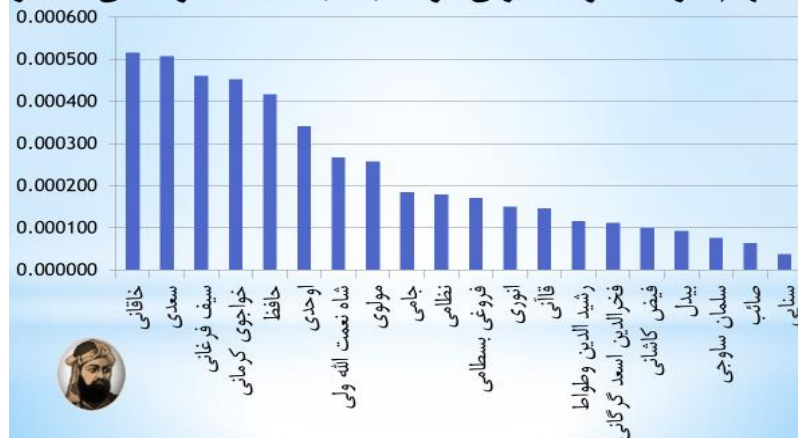
سهم هر یک از شاعران در کاربرد کالاهای تجاری مصر

درصد سهم هر شاعر در کاربرد کالاهای تجاری مصر

سهم هر یک از شاعران در نسبت با کل اشعار همان شاعر

همسو با نتیجه شماره دو، که محوریت با شاعران است نه خود ابیات به طور مستقل، ذکر این مطلب نیز خالی از فایده نیست که علاوه بر بسامد زیاد مال‌التجاره‌ها در اشعار شاعران که منجر به این شد مولوی در صدر این فهرست قرار گیرد، باید تنوع این کالاهای شعرهای هر شاعر نیز مورد ملاحظه قرار گیرد. از این منظر، دو امتیاز متفاوت از هم قابل جداسازی‌اند.

اول: آن دسته از شاعران که فقط آنها به بعضی کالاهای اشاره کرده‌اند. به عنوان مثال فقط از طریق خاقانی است که دانسته شد که روغن و عمامه نیز از محصولات تجاری مصر بودند. یا تنها مولوی به کاغذ مصری اشاره کرده است. دوم: تنوع و تعداد متفاوت کالاهایی که شاعران در شعر خود به کار برده‌اند. همان گونه که مشخص شد، قند و شکر کالاهای شاخص بودند و بسیاری از شاعرانی که نامشان آمد، این دو محصول، در شعرشان دیده می‌شود. اما بعضی دیگر دامنه بیشتری از کالاهای مصر را در اشعار خود به نمایش گذاشته‌اند. این هم می‌تواند به تعداد زیاد کل ابیات شاعر مربوط باشد، هم ممکن است به رونق بیشتر مبادلات تجاری دوره آن‌ها دلالت کند، و حتی می‌تواند دایره گسترده‌تر دانش و دنیادیدگی شاعر را تجلی بخشد. دلیل این تنوع هر کدام از این موارد که باشد، مولوی و خاقانی و نظامی، از این حیث، از دیگر هم‌تایان خود پیشی گرفته‌اند.

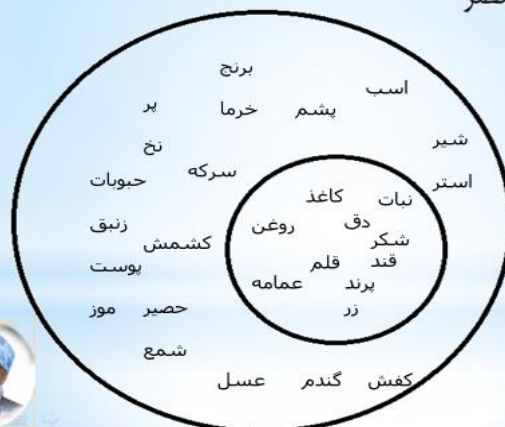
انطباق میان شعر شاعران و نقل مورخان: مورخانی مانند مقدسی و طبری و مسعودی در میان گزارش‌های خود اقلام تجاری فراوانی را از آن مصر معرفی کرده‌اند. شاعران بسیاری نیز در اشعار خود و همسو با موضوع مورد نظر خود از این اقلام و ویژگی‌هایشان بهره برده‌اند. طبیعتاً تعداد مال‌التجاره‌هایی که مورخان برشمرده‌اند به مراتب بیشتر از این تعداد در اشعار فارسی است. اما آنچه در این نوشتار موضوعیت دارد، انطباق این دو حوزه در کالاهایی است که به مصر منسوب است. به عبارت دیگر باید مشخص شود کالایی در اشعار وجود دارد که مورخان نام نبرده‌اند؟ که در این صورت می‌توان به صحت تاریخی محتوای آن اشعار به دیده تردید نگریست. اما با بررسی انجام‌شده، چنین عدم انطباقی مشاهده نشد و ده کالایی که شاعران ایرانی در اشعار خود به مصر نسبت داده‌اند، دقیقاً در فهرست پرتعدادی که مسعودی و مقدسی از

آن اقلام ارائه کرده‌اند به چشم می‌آید. این همسویی میان ادبیات و تاریخ حتی بیشتر از مطابقت در نوع، شاخص‌ترین کالا را نیز در بردارد. در گزارشی که طبری از یک حمله به مصر آورده، قند و کتان غارت شده است. از این گزارش، مهم‌ترین اقلام تجاری مصر استنتاج می‌شود. در اشعار نیز قند و شکر بیشترین بسامد را دارند که حکایت از اهمیت این محصول مرغوب مصری می‌کند.

دوره‌های رونق بیشتر تجارت ایران و مصر به استناد اشعار

انطباق میان شعر شاعران و نقل مورخان در کالاهای تجاری مصر

پی‌نوشت‌ها

- ۱- چوب سرخ که پشم و ابریشم بدان رنگ کنند، بقم معرب آن (دهخدا)
- ۲- دانه‌ای خوشبوی که بروی نان ریزند (دهخدا)
- ۳- بلغت رومی سیر برادر پیاز را گویند (برهان). نام رستنی که برای دفع بخره بکار برند و آنرا سکندر نیز گویند و چنان تسامع است که اسکندروس رومیان سیر را گویند (شرفنامه منیری) (موید الفضلاء) (دهخدا)
- ۴- گیاهی است با برگ‌های دراز و ضخیم و تیغ دار با گل‌های زرد رنگ. در جاهای گرم می‌روید و طعم تلخ دارد (دهخدا)
- ۵- سپری که از پوست گاومیش یا کرگدن درست می‌کردند (دهخدا)
- ۶- کدوی خشک میانه تهی کرده که در وی زنان پنبه نهند (منتهی الارب). کدوی خشک (اقرب الموارد). آوندی شبیه کدو که از برگ خرما باشد (منتهی الارب). آوندی مانند کدو که از برگ خرما گیرند و زن در آن پنبه خویش را نهد (دهخدا)
- ۷- جامه رقیق باف سبترتار از بدترین کتان و یا از سبترتر عصب (منتهی الارب) (از تاج العروس) (از لسان العرب). نوعی از پارچه و بافته کتان. پارچه‌ای از پشم و پنبه با هم بافته شده است (دهخدا)
- ۸- غله‌ای باشد شبیه بکرسنه و آنرا در توابع یزد و کرمان همچو باقلای تر پزند و با نمک خورند، گاهی آرد هم کنند و از آن نان پزند و تازه آنرا نیز ناپخته خورند (دهخدا)
- ۹- به پارسی ترب گویند و به هندی مولی (دهخدا)
- ۱۰- روغن یاسمین که به هندی چنبیلی است در دوم گرم و در اول خشک. ملطف و ملین و مقوی اعضا و طلای آن جهت رفع قشعریره و سردی دماغ و اعضای مفاصل نافع (دهخدا)
- ۱۱- معرب زاگ؛ جسمی است معدنی و بلوری شکل به رنگ‌های سفید، کبود، سبز، سیاه، که مزه آن شیرین و قابض است و معمولاً در آب حل می‌شود (معین)
- ۱۲- سنگی است سفید یا سفید زردرنگ یا سفید مایل به سیاهی که نام دیگرش مرمر است (دهخدا)
- ۱۳- گیاهی از خانواده اسفناج با شاخه‌های باریک، برگ‌های ریز، و طعم شور که معمولاً در شوره‌زارها می‌روید (عمید)
- ۱۴- طعامی است از گوشت و حبوبات (دهخدا)
- ۱۵- باقلای مصری و باقلای شامی را نیز گفته‌اند (دهخدا)
- ۱۶- گوشواره (عمید)
- ۱۷- ریشه نباتی است که پخته آن را خورند (دهخدا)

۱۸- بیضاء: نام چهار قریه بمصر: ۱- در کوره شرقی مصر. ۲- قریه‌ای که نام دیگرش منیة الحرون و واقع است در نزدیکی المحله از کوره جزیره قوسنیا (قوسنا). ۳- قریه‌ای از کوره خوف رامسیس میان قاهره و اسکندریه در مغرب نیل . ۴- قریه‌ای در اطراف اسکندریه (لغت نامه دهخدا) با توجه به این توضیح در مورد بیضاء، پس قند بیضائی خاقانی می‌تواند همان قند مصری باشد.

۱۹- در کشف‌المحجوب هجویری نیز دو بار عبارت «دق مصری» آورده شده است، از آن‌جا که عنوان این مقاله در خصوص اشعار فارسی است، این بخش‌های کشف‌المحجوب در این قسمت ذکر می‌شود: از شیخ بومسلم فارسی شنیدم که: مرا با وی خصومتی می‌بود. وقتی قصد وی کردم، و مرقعه‌ای داشتم از و سَخ چون دوال گشته. چون به نزدیک وی اندر آمدم وی را یافتم بر سریر نشسته و دَقّی مصری پوشیده. ... (هجویری، کشف‌المحجوب، ۵- ابوسعید فضل الله بن محمد المیهنی، باب فی ذکر ائمتهم من المتأخرین). وی را یافتم بر تختی، اندر چهار بالشی خفته و پایها بر یکدیگر نهاده و دَقّی مصری پوشیده؛ و من (هجویری، کشف‌المحجوب، باب الصَّحْبَةُ فی السَّفَر و آدابه)

مأخذ:

اشپولر، برتولد؛ آژند، یعقوب. (۱۳۸۰). *تجارت سرزمین‌های شرقی در سده‌های نخستین اسلامی* (برتولد اشپولر). تاریخ اسلام، ۲(۵)، ۱۸۳-۱۹۶.

ابن اثیر، عزالدین علی (۱۳۷۱). *الکامل*، ترجمه ابوالقاسم حالت، عباس خلیلی. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علمی.
ابن حوقل، محمد بن حوقل (۱۹۹۲). *صورة الارض*، بیروت: منشورات دارمکتبه الحیاه.
حدود العالم من المشرق الى المغرب (۱۳۷۲). با تعلیقات مینورسکی، ترجمه میرحسین شاه، تصحیح مریم میراحمدی و غلامرضا ورهرا. تهران: دانشگاه الزهرا.
طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر
قزوینی، زکریا بن محمد بن محمود (۱۳۷۳). *آثار البلاد و اخبار العباد*، ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، تصحیح میرهاشم محدث. تهران: امیرکبیر.

گنجور: آثار سخنسرایان پارسی گو دسترسی در <https://ganjoor.net>

لاپیدوس، ایرا م. (۱۳۸۱). *تاریخ جوامع اسلامی*، ترجمه علی بختیاری زاده. تهران: انتشارات اطلاعات.
متز، آدام (۱۳۸۸). *تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری*، ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو. تهران: امیرکبیر.
مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین (۱۳۶۵). *التنبیه و الاشراف*، ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
مقدسی، محمد بن احمد شمس الدین (۱۳۶۱). *احسن التقاسیم*، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: کومش.
یعقوبی، ابن واضح (احمد بن ابی یعقوب) (۲۵۳۶). *البلدان*، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب